

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.2.1>

КРИХОВЕЦЬКИЙ І.З.

**ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ЯК НАСЛІДОК АВСТРІЙСЬКОЇ ІНКОРПОРАЦІЇ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ**

**PARLIAMENTARISM AS A CONSEQUENCE OF THE AUSTRIAN INCORPORATION
OF WESTERN UKRAINIAN LANDS**

Мета статті – визначити основні тенденції і взаємозв'язок процесу інкорпорації західноукраїнських земель, поширення на них австрійської системи права, зокрема ідей парламентаризму. У статті розкрито теоретичні та історико-правові передумови становлення інституту парламентаризму в Галичині в ХІХ ст. Установлено, що саме перебування західноукраїнських земель у складі імперії Габсбургів відбулося до впровадження на них конституційних принципів, системи парламентаризму і, як наслідок, політизації національного руху. Початком подібних перетворень стала інкорпорація західноукраїнських земель Австрійською імперією, яка проводила активні політичні реформи, спрямовані на забезпечення національно-політичних прав народів, що її населяли. Будучи найбільшою провінцією імперії Габсбургів, Галичина стала осередком міжнаціонального протистояння українців та поляків, яке з упровадженням інститутів парламентаризму перенеслося з місцевого на загальноімперський рівень. До революції 1848 р. єдиним джерелом влади і права був цар. Він зосередив у своїх руках законодавчу владу без участі суспільного фактору. Хоча в деяких провінціях станової монархії існували станові сейми, їх участь у становленні права був формальним. Ці сейми мали право тільки складати петиції, на що мав право кожен підданий імперії. Формування засад парламентаризму Австрійської імперії пов'язане з ухваленням трьох австрійських конституцій та двох імперських дипломів – Конституційної грамоти від 25 квітня 1848 р., Березневої (Оломунецької) конституції від 4 березня 1849 р., Жовтневого 1860 р. та Лютневого 1861 р. імператорських дипломів та Грудневої конституції від 21 грудня 1867 р. Ключовим наслідком упровадження та розвитку інституту парламентаризму на західноукраїнських землях можна вважати зростання національної і політичної свідомості, а також активний процес політизації національного життя. Упродовж другої половини ХХ ст. в процесі боротьби за владу відбувалася кристалізація українських політичних сил, що здійснювалося згори, тобто через формування еліти.

Ключові слова: *Галичина, парламентаризм, Австро-Угорщина, парламентар, Галицький сейм, українська державність.*

The purpose of the article is to identify the main trends and the relationship between the process of incorporation of Western Ukrainian lands, the spread of the Austrian legal system, including the ideas of parliamentarism. The article reveals the theoretical, historical, and legal preconditions for the formation of the institution of parliamentary in

Galicia in the XIX century. It has been established that the very presence of the western Ukrainian lands as part of the Habsburg Empire led to the introduction of constitutional principles, a system of parliamentary, and ultimately the politicization of the national movement. The beginning of such transformations was the incorporation of Western Ukrainian lands by the Austrian Empire, which carried out active political reforms aimed at ensuring the national and political rights of the peoples who inhabited it. As the largest province of the Habsburg Empire, Galicia became a center of interethnic confrontation between Ukrainians and Poles, which with the introduction of the institutions of parliamentary moved from the local to the general imperial level. Before the revolution of 1848, the only source of power and law was the emperor. He concentrated the legislature in his hands without the participation of the social factor. Although there were sejm in some provinces of the estate monarchy, their participation in the formation of law was formal. These Diets had only the right to petition, to which every subject of the empire was entitled. The formation of the principles of parliamentary of the Austrian Empire is associated with the adoption of three Austrian constitutions and two imperial diplomas – the Constitutional Charter of April 25, 1848, the March Constitution (Olomunets) of March 4, 1849, October 1860 and February 1861 imperial diplomas. and the December Constitution of December 21, 1867. The key consequence of the introduction and development of the institution of parliamentary in Western Ukraine can be considered the growth of national and political consciousness, as well as the active process of politicization of national life. During the second half of the twentieth century in the process of the struggle for power, the Ukrainian political forces crystallized, which, however, took place from above, ie through the formation of the elite.

Key words: *Galicia, parliamentary, Austria-Hungary, parliamentarian, Galician Sejm, Ukrainian statehood.*

Постановка проблеми. В українській історичній пам'яті традиції національного державотворення завжди займали особливе місце. Довготривалий період інкорпорації українських земель сусідніми державами мав як негативні, так і позитивні наслідки. При цьому останні реалізовувалися не тільки в соціально-економічній чи культурній сфері, а і в політичній та державно-правовій. Саме в умовах переходу західноукраїнських земель до складу імперії Габсбургів сформувалися засадничі принципи та цінності представницької влади. Саме перебування західноукраїнських земель у складі імперії Габсбургів відбулося до впровадження на них конституційних принципів, системи парламентаризму і, як наслідок, політизації національного руху. Друга половина XIX – початок XX ст. є часом зростання рівня національної самосвідомості населення Галичини та Буковини, коли могли не тільки обирати послів до крайових сеймів та імперського парламенту, а й бути обраними. Феномен австрійської «імперської демократії» полягав у законній лібералізації участі широких верств суспільства в політичному житті країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час правовим підставам приєднання українських земель до імперії Габсбургів, поширення австрійського права, зокрема системи парламентаризму, присвячено низку ґрунтовних праць українських учених (О. Аркуші, О. Бандурки, А. Барана, В. Гончара, Ю. Древал, Г. Зеленько, В. Євдокимова, Л. Ліна, П. Магочія, О. Мікули, В. Середи, М. Шварцевої, В. Шаповал та ін.). Усі ці процеси розглядають окремо, як наслідок один одного, що, на нашу думку, не відповідає дійсності, адже імперська влада ще з останньої третини XVIII ст. обрала для управління нову модель, за якої незаперечна влада монарха поєднувалася з представницькими органами влади, функції яких більше «виправдовували» очікування громадян, а не реально впливали на політичний, культурний чи соціально-економічний розвиток окремої провінції.

Мета дослідження – визначити основні тенденції і взаємозв'язок процесу інкорпорації західноукраїнських земель, поширення на них австрійської системи права, зокрема ідей парламентаризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передумовою до інкорпорації західноукраїнських земель імперією Габсбургів були геополітичні умови, що склалися в Центральній Європі та були пов'язані з ослабленням Речі Посполитої. Так, в останній третині XVIII ст. українські землі були розділені між імперіями Габсбургів та Романових (унаслідок трьох поділів Речі Посполитої). Остаточне закріплення кордонів між двома державами і, відповідно, розподіл українських земель відбулися в 1815 р. внаслідок Віденського конгресу. Загалом, процес інтеграції Галичини до складу Австрії становив поєднання об'єктивних та суб'єктивних факторів, включно з конкретними геополітичними обставинами, а також установленням чіткої експансивної політики австрійських Габсбургів.

сбургів, які розширили свої володіння за рахунок слов'янських територій. Крім того, Австрія проводила свою колоніальну політику в правовій площині і не намагалася просто анексувати території, оскільки кожне приєднання нових земель формувало чітку правову основу. Цікаво, що австрійська територіальна експансія, на відміну від інших тогочасних монархів, була «мирною».

Для обґрунтування права анексії Галичини у Відні створена спеціальна комісія, яка збирала докази того, що землі Галицько-Волинської держави входили до складу Угорського королівства, яке з кінця XV ст. входило до імперії Габсбургів. Зібрані докази були достатньо формальними, але достатніми для виправдання факту анексії. Цікаво, що приєднання Галичини до Австрії мало більше позитивних наслідків. Незалежно від рівня соціально-економічного розвитку (Галичина та Західна Україна були найбільш відсталими регіонами імперії Габсбургів) рівень політичних прав і свобод, які не були придушені Австрією, сприяв не лише національному руху, а і його політизації, структуруванню, партійному оформленню і формуванню концепції соборності українських земель. Крім того, на момент розпаду Речі Посполитої українці не мали ані сил, ані досвіду організувати власну державу, а тому приєднання своїх земель до монархії, що належала до європейської правової системи, мало суттєві позитивні наслідки [10, с. 58].

Саме Галичина була найбільшою за площею та чисельністю територією серед західноукраїнських земель, приєднаних до Австрійської імперії. Її площа становила 78,493 км², що становило понад 26% території всієї імперії [16, с. 153]. Збільшення мирним способом території власної держави на чверть закономірно розцінювалося як вдалий міжнародний і дипломатичний крок. З огляду на площу Галичини, її населення складали українці та поляки. Перші переважали в Східній Галичині, другі – у Західній. Етнічно українські землі становили 55,7 тис. км² [5, с. 343], тобто 2/3 всієї території. У такій ситуації закономірно, що Галичина претендувала на роль політичного центру західноукраїнських земель.

З 1772 р. в адміністративному плані відбулося кілька реформ, зокрема й адміністративна, яка остаточно закріпилась тільки в 1867 р., коли замість 19 округів створено 74, а згодом 81 повіт [8, с. 17; 17, с. 4–5]. 30 повітів становили Західну Галичину, де етнічну більшість складали поляки, а 51 – Східну Галичину (з переважальним українським населенням) [12]. Самоврядними одиницями були два найбільші міста краю – Львів та Краків [11, с. 358]. Львів уважався центром Східної Галичини, а Краків – Західної. Якщо ж східна частина асоціювалася з українцями, то місто Львів було польським, адже відсоток українських міщан був мізерним. Загальний рівень урбанізації краю становив 11,5%, що було доказом відсутності промисловості. Національний фактор, а також кількість населення мали велике значення в умовах запровадження системи виборчого права і залучення пересічних галичан до вибору послів Галицького крайового сейму. Сама система виборчого права базувалася на куріальній системі, а селянство та міщанство становили дві окремі виборчі категорії.

Попри негатив куріальної системи виборів, вона була закономірним явищем для XIX ст., адже бурхливий економічний розвиток європейських країн того часу викликав потребу політичної репрезентації інтересів усіх соціальних груп, що зробило неминучою трансформацію політичного режиму Австрійської монархії в бік обмеження повноважень держави на користь суспільства. Наслідком стала поява механізмів реалізації політичної волі громадян, тобто інститутів парламентаризму. Спочатку цей процес був примусовим, оскільки відбувався на хвилях соціального та національного протесту. Надалі становлення парламентаризму пов'язане з генезою юридичних норм, які регламентували засади парламентаризму з урахуванням суспільного запиту на втілення ідеї народовладдя. У формуванні передумов становлення парламентаризму можна виокремити два аспекти: 1) формування ідей парламентаризму суспільно-політичною та правовою думкою, тобто теоретичне обґрунтування; 2) організаційно-правові засади, тобто практична реалізація ідей парламентаризму. Останній містить сукупність нормативно-правових актів, які заклали цінності сучасного парламентаризму.

Теоретичне обґрунтування ідей парламентаризму в контексті концепції поділу влади, вчення про народний суверенітет верховенства закону пов'язаний із першими буржуазними революціями. Політико-правова думка європейських країн XIX ст. перебувала під домінуючими впливом ідей утилітаризму. Одним із представників утилітаризму, який зробив значний внесок у розвиток ідей парламентаризму, був англійський соціолог і юрист Іреремія Бентам. У своїх роботах він наголошував, що представницька демократія є єдиною раціональною формою правління. І. Бентам виділив такі основні умови, на яких має ґрунтуватися представницька демократія: «прямі вибори, адже народ має можливість бачити своїх безпосередніх представників; зміну народних представників, що входять до складу представницького органу, щоб гарантувати

визначений характер діяльності народних обранців; відповідну кількість депутатів, оскільки тільки у великих представницьких зборах можна знайти осіб із необхідними для законодавства якостями і знанням місцевих умов» [14, с. 604].

Доктрину українського парламентаризму започатковано Головною Руською Радою у 1848 р., яка виступила з вимогами утворення національних представницьких органів, надання Галичині статусу національно-територіальної автономії з конституцією, сеймом та політичною адміністрацією.

Формування засад парламентаризму Австрійської імперії пов'язане з ухваленням трьох австрійських конституцій та двох імперських дипломів – Конституційної грамоти від 25 квітня 1848 р., Березневої (Оломунецької) конституції від 4 березня 1849 р., Жовтневого 1860 р. та Лютневого 1861 р. імператорських дипломів та Грудневої конституції від 21 грудня 1867 р. [6]. Їх об'єднували принципи парламентаризму (принцип розподілу влади, суверенітет народу, загальне виборче право, політичне панування найбільш популярних партій), рівності громадян перед законом, проголошення особистих і політичних (з деякими обмеженнями) свобод [5, с. 29–30].

Кожна зі згаданих конституцій була, на переконання дослідників Галицького сейму В. Євдокимова та Л. Ілина, окремим етапом не тільки становлення парламентських інституцій, а й формування української національно-політичної думки. Так, В. Євдокимов слушно зауважує, що конституційні реформи періоду «Весни народів» 1848–1849 рр. були тільки другим етапом системи галицько-австрійського парламентаризму, яка чітко інституційно оформилась тільки у 1861 р. (разом зі створенням крайових сеймів) [7, с. 19]. Л. Ілин акцентує на тому, що і крайові сейми, й імперський парламент були єдиною і цілісною системою представницьких органів влади, які (навіть законодавчо) до середини 1870-х рр. були пов'язані, адже депутатів до імперського парламенту обирали посли місцевих сеймів, а пізніше саме крайовий сейм ставав полігоном і стартовим майданчиком для участі в роботі рейхсрату [9, с. 107].

З огляду на це, доцільно проаналізувати зміст і характер згаданих конституційних актів. Так, 25 квітня 1848 р. імператор Фердинанд I затвердив Конституційну грамоту Австрійської монархії, яка проголосила державу конституційною монархією, надавши населенню демократичні права і свободи. Конституція передбачала створення загальнодержавної законодавчої інституції – Державного Сейму. Попри це, верховна влада залишалася в руках цісаря, який мав право скасовувати закони. Парламент мав бути спільною законодавчою владою для австрійських, чеських країв і також для Галичини з Буковиною. Важливим додатком до цієї конституції став Тимчасовий виборчий закон від 9 травня 1848 р., який визначав порядок виборів і суттєво звужував коло виборців за рахунок високого майнового цензу та цензу осілості.

У цей же період постановою питання заміни станового сейму на виборний крайовий сейм із реальною владою та повноваженнями щодо справ, які стосувалися конкретного краю [15, р. 73]. Події у Відні дали поштовх до активізації політичного руху в Галичині.

Нова конституція 4 березня 1849 р. визначала структуру Державного сейму (він складався з верхньої та нижньої палат (ст. 38)). Верхня палата створювалась із послів, обраних для кожного коронного краю його сеймом. Кожний коронний край вислав двох членів свого сейму як послів (вимоги – громадянин Австрійської монархії не молодше 40 років), а решта місць розподілялася між усіма коронними краями за кількістю населення. Депутати нижньої палати обирались через прямі вибори повнолітніми платниками податків.

Завдяки новому законодавству в 1848–1849 рр. українці отримали перший досвід парламентської діяльності в Австрійській Державній Раді. Робота першого австрійського парламенту розпочалася 10 липня 1848 р. з 383 депутатів обрано 39 українців (русинів). У парламентських дебатах, що відбулися уже з перших днів засідання парламенту, українські депутати зосередили свою діяльність на вирішенні питання про адміністративний поділ Галичини на такі дві незалежні адміністративні одиниці, як Східна Галичина, заселена українцями, й Західна, де поляки становили більшість. Саме в австрійському рейхстазі 1848–1849 рр. українські депутати змогли відкрито декларувати свої погляди та боротися за їх реалізацію [3, с. 38]. Перешкодами на шляху становлення українського парламентаризму були: непослідовність державної влади, нерозвиненість національного політичного руху, домінуючі позиції в Галичині польського визвольного руху. Ні Галицький крайовий сейм, ні Державна Рада не були представницькими органами українського народу, тому українці не могли суттєво впливати на рішення, які ухвалювали представницькі органи. Зрештою, самі представницькі органи влади теж проіснували недовго. Цісарським патентом від 31 грудня 1851 р. відмінено Конституцію 1849 р., відбулося повернення до абсолютизму, що призупинило розвиток представницьких установ. Повернення Габсбурзької

монархії до конституційно-парламентської форми правління започаткував так званий Лаксенбурзький маніфест від 22 серпня 1859 р., в якому цісар Франц Йосип пообіцяв установити парламентський контроль над державними витратами, розширити права органів самоврядування.

Парламентська традиція в Австрії відновлена конституційними реформами 1860–1861 рр. Згідно з Лютневим патентом 1860 р. відновлювалася діяльність двопалатного парламенту (рейхсрату), до відання якого належали законодавчі ініціативи. Організаційно-правові засади функціонування Галицького сейму встановив додаток до Лютневого патенту від 26 лютого 1861 р. під назвою «Галицький крайовий статут», який визначив порядок формування, структуру, склад та повноваження крайового сейму. Розділ II Крайового статуту визначав повноваження крайового сейму (управляти майном краю, регулювати податки, контролювати громадські ради і громадські справи, церкву та школу (у частині, що не суперечила чинному законодавству)) та вищезгадане повноваження щодо обрання депутатів до Державної Ради. Порядок виборів до Державної Ради визначав Галицький крайовий статут. Відповідно до цього нормативно-правового акта Галицький крайовий сейм був уповноважений направляти до Державної Ради 38 депутатів у такому співвідношенні: від вірилістів (єпископів) – 9 послів, від курії великих землевласників – 4 послів, від курії міст – 6 послів, від курії торгово-промислових палат – 1 посла, від сільської курії – 18 послів. Голосування відбувалося в кожній курії окремо. Як наслідок, представництво в Державній Раді мало подвійний характер, за яким депутати були репрезентантами крайової автономії та представниками інтересів певних груп (що мало на той час визначальне значення). Цісар залишив за собою право призначати президентів та віцепрезидентів кожної з Палат (ст. 8) [4]. Сфера діяльності повної Державної Ради охоплювала все загальнодержавне законодавство.

У 1867 р. ухвалено Закон «Про загальні права громадян королівств та земель, представлених у Рейхстазі», який проголосив рівність громадян імперії, гарантував права і свободи. У новому конституційному законі визначалася загальна кількість депутатів (353) і їх розподіл у краях (Галичина отримувала 63 депутатські мандати), зберігалася куріальна система виборів, а в селянській курії – двоступеневість [3, с. 45]. Виборча кампанія та доволюборча боротьба значно впливали на систему парламентаризму, адже вони: 1) сприяли політизації українського національного руху; 2) були місцем реалізації державно-правових устремлінь українців, бо боротьба за гарантовані конституцією політичні права призвела до позитивних змін у виборчому законодавстві, оскільки в 1907 р. змінено процедуру виборів до імперського парламенту, а в 1913 р. – до Галицького сейму.

Загалом, другу половину XIX ст. – початок XX ст. можна назвати періодом боротьби суспільства за обмеження компетенції держави. Як наслідок, політичний режим розширював і законодавчо закріплював політичну і громадянську участь у державних процесах. Однак для формування політичних вимог та здійснення свідомого вибору повинен сформуватися певний рівень політичної культури, яка має три складники: 1) політичну ідентифікацію, тобто причетність індивіда до нації, держави та груп, до яких вони відчують лояльність та обв'язок; 2) політична довіра до тих, із ким потрібно взаємодіяти в політичному житті; 3) уявлення індивіда про те, яких правил він має дотримуватись у громадському житті. Індикатором політичної культури є такі показники, як ступінь політичної довіри, політична поінформованість, політична активність, національна і соціальна толерантність, готовність до соціального протесту [13, с. 9–11]. В умовах, коли тільки невелика частина суспільства (з огляду на політичний режим) могла претендувати на представництво своїх інтересів, як це було в Галичині як частині Австро-Угорщини, виникала суспільна апатія та критичне ставлення до влади. Політичну культуру можна оцінити як підданську, що визначається пасивною політичною поведінкою та винятковою орієнтацією на основні цінності [1, с. 5]. Українські селяни-депутати не були готові до повноцінної роботи в парламенті, оскільки не знали німецької мови та не мали відповідних знань [2, с. 33]. Однак саме в процесі виборчої та парламентської діяльності відбувається формування політичної культури, правосвідомості, сучасних форм та методів політичної боротьби.

Висновки. Отже, аналіз ролі та місця парламенту в системі органів державної влади імперії Габсбургів показує, що в XIX ст. парламентаризм не набув сучасних форм та відповідного закріплення в конституційному законодавстві, оскільки австрійський парламент та Галицький крайовий сейм не мали контрольних засобів впливу на монарха та були обмежені в повноваженнях. Попри це, парламентаризм став важливою формою суспільного співжиття та інструментом узгодження інтересів різних груп суспільства. Саме в другій половині XIX століття за допомогою реформ законодавства та виборчої системи створюються інституційні механізми для участі громадян у формуванні політики та ухваленні рішень і передумов до розподілу влади.

Список використаних джерел:

1. Александер Дж. Власть, политика и гражданская сфера / пер. с англ. Горностаевой. *Социологические исследования*. 2009. № 10. С. 3–17.
2. Аркуша О. Формування образу «ідеального» українського депутата: історія і сучасність. *Український парламентаризм і політична культура суспільства* / відп. Ред.. М. Литвин; Національна академія наук України; Інститут українознавства імені І. Крип'якевича. Львів, 2012. С. 27–69.
3. Бандурка О.М., Древаль Ю.Д. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток. Харків, 1999. 288 с.
4. Баран А.В. Лютневий патент 1861 року як правова основа становлення парламентарної традиції на землях Східної Галичини у середині ХІХ ст. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Шості економіко-правові дискусії»*, 03 березня 2015 року. Матеріали наукових доповідей. Львів : «Логос», 2015. С. 12–15.
5. Галичина. *Енциклопедія українознавства* : Словникова частина : в 11 т. / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Молоде життя, 1954–2003. Т. 1. С. 343–351.
6. Древаль Ю. До питання про становлення українського парламентаризму (західноукраїнський досвід). *Ефективність державного управління. Збірник наукових праць*. 2008. Вип. 14–15. С. 197–202.
7. Євдокимов В.В. Правові засади системи парламентаризму Австро-Угорщини, та особливості її реалізації в Галичині. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2018. № 5. С. 18–21.
8. Ілин Л.М. Впровадження австрійської системи права у Галичині та забезпечення національно-політичних прав українців. *Право і суспільство*. 2013. № 6. Т. 2. С. 16–20.
9. Ілин Л.М. Галицький крайовий сейм у системі українського парламентаризму. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2017. № 2. С. 105–109.
10. Кульчицький В. Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії. *Проблеми правознавства*. Київ, 1969. Вип. 13. С. 14–21.
11. Магочій Пол Роберт Історія України : монографія. Київ : «Часопис «Критика», 2007. 640 с.
12. Мікула О. Правові основи організації і діяльності Галицького крайового сейму (1861-1918 рр.) : дис. ... канд. юр. Наук : 12.00.01. Львів, 2004. 179 с.
13. Серета В., Серета О. Політична культура українського суспільства на зламі ХХІ століття. *Український парламентаризм і політична культура суспільства* / відп. Ред.. М. Литвин; Національна академія наук України; Інститут українознавства імені І. Крип'якевича. Львів, 2012. С. 8–26.
14. Шварцева М.І. Становлення та розвиток Європейського парламентаризму. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 601–606.
15. Daszyk K. Austriacki Sejm Konstytucyjny doby Wiosny Ludów a nadzieje i rachuby polityczne galicyjskich Polaków. *Prace Historyczne*. 2005. Vol. 132. P. 71–97.
16. Statistische Monatschrift. Februar- März. Heft, Brunn, 1913.
17. Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. T. XXIV. Z.I. Tabl. II. Lwow, 1914.